

درس چهارم (تاریخ ادبیات پیش از اسلام و قرن های اولیه هجری)

زبان ایرانیان پیش از اسلام که ریشه و مادر زبان امروز ایران است، " پارسی " یا " فارسی " نامیده می شد. در ایران پیش از اسلام، آثار فرهنگی ادبی، قرن ها سینه به سینه حفظ می شده است؛ مثلاً کتاب « اوستا » را موبدان برای اجرای مراسم دینی، از حفظ می خواندند؛ تا اینکه سرانجام در دوره ساسانی، آن را به نگارش درآوردند.

زبان هایی که در ایران و مناطق همجوار آن، از قدیمترین روزگاران متداول بوده است، ویژگی های مشترکی دارند. این مجموعه زبانها را " گروه زبان های ایرانی " می نامند.

از نظر تاریخی، زبان های ایرانی را به سه دسته عمده تقسیم می کنند:

۱_ فارسی باستان

۲_ فارسی میانه

۳_ فارسی نو

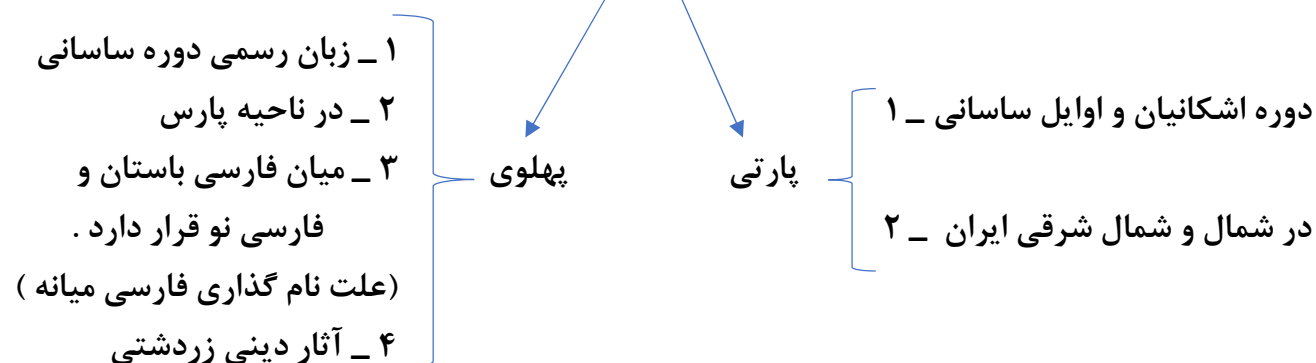
الف_ این زبان در دوره هخامنشیان (۵۵۹ تا ۳۳۰ ق.م.) رایج بوده است.

فارسی باستان: ب_ آثار به جا مانده: فرمانها و نامه های شاهان هخامنشی

پ_ نوع خط: خط میخی

فارسی میانه (حدود ۳۰۰ ق.م تا حدود ۷۰۰ م)

توضیح بیشتر درباره (نثر) پهلوی :

آثاری که به زبان پهلوی تألیف شده، بیشتر آثار دینی زردشتی است. حتی رساله های کوچکی که معمولاً آنها را در زمره آثار غیردینی به شمار می آورند، مانند "یادگار زریران" نیز رنگ دینی دارند. آثار ادبی منثور و منظوم این زبان، از میان رفته است، ولی ترجمه عربی و فارسی بعضی از آنها مانند «کلیله و دمنه» و «هزار و یک شب» در دست است که آنها هم دچار تغییرات فراوان شده اند؛ در واقع باید گفت آثار ادبی پهلوی به سبب اهمیتی که سنت شفاهی در ایران پیش از اسلام داشته، غالباً به کتابت در نیامده بود.

توضیح بیشتر درباره (شعر) پهلوی :

اشعار کمی به زبان پهلوی در دست است. آنچه باقی مانده، دچار تحریف هایی شده است. بعضی از قطعات، بازمانده اشعار تعلیمی و اخلاقی اند. این قطعات شعری در میان اندرزنامه های منثور جای دارند؛ مانند منظومه «درخت آسوریک» و «یادگار زریران» که هر دو اصل پارتی دارند.

توضیح بیشتر درباره زبان فارسی دری (نو)

- پس از ورود اسلام به ایران، زبان فارسی، تحوّل تازه ای را پشت سر گذاشت ؛
- با بهره گیری از الفبای خطّ عربی به مرحله جدیدی گام نهاد که بدان «فارسی نو» یا «فارسی دری» گفته می شود.
- یکی از نتایج نفوذ اسلام در ایران، رواج تدریجی خطّ عربی بود.
- زبان فارسی با کنار گذاشتن برخی از صداهای زبان عربی، الفبای آن را پذیرفت.
- پس از برافتادن سامانیان، طاهریان نخستین دولت اسلامی ایران بودند.
- ادبیات فارسی دری هم به مفهوم واقعی خود، تقریباً هم زمان با این دولت پدید آمد.
- «دری» زبان درباری ساسانیان، زبان محاوره و مکاتبه مقامات دولتی بوده است.
- دری، نخستین صورت زبان ادبی فارسی نو در برابر نفوذ عناصر زبان عربی بود.
- فارسی دری، موجودیت خود را به سرسختی حفظ کرد و به تدریج، غنی گشت و زبان عمومی سراسر ایران شد.
- منطقه رواج فارسی دری، نخست در مشرق و شمال شرقی ایران بود.

سه قرن اوّل هجری

پس از سقوط دولت ساسانی و از دست رفتن استقلال سیاسی ایران :

❖ ایرانیان در سه قرن نخست هجری به فعالیت های علمی و ادبی خود ادامه دادند ؛

- ❖ به زبان های فارسی، پهلوی و عربی آثار فراوان پدید آوردند.
- ❖ در آغاز قرن سوم، دولت نیمه مستقل طاهری و پس از آن، دولت مستقل صفاری بر سر کار آمد.
- ❖ یعقوب لیث صفاری برای ایجاد حکومت و دولت مستقل ایرانی و برانداختن یا تضعیف حکومت بغداد دست به کار شد تا عظمت و اقتدار ایران را به آن بازگرداند.
- ❖ وی نه با زبان عربی آشنایی داشت و نه اجازه داد تا این زبان در دستگاه حکومت او به کار رود؛
- ❖ به همین سبب، زبان فارسی دری را که خود می فهمید و با آن سخن می گفت زبان رسمی قلمرو خود اعلام کرد.
- ❖ در پی آن، دولت سامانی، آل بویه و حکومت های کوچک دیگر پدید آمدند؛
- ❖ زبان فارسی دری، فرصت و امکان یافت تا به عنوان زبان رسمی شناخته شود و در فضای ادبی، سیاسی و علمی رشد یابد.

قرن چهارم و نیمه اول قرن پنجم

- قرن چهارم و نیمه اول قرن پنجم، مهمترین دوره تمدن اسلامی ایران بوده است ؛
- نظم و نثر فارسی در این دوره شکوفا شد ؛
- در آغاز این دوره، دولت سامانی روی کار آمد ؛
- رسم ها و سنت های فرهنگی کهن ایرانی را رواج داد ؛
- در زمان سامانیان، بخارا عمده ترین مرکز فرهنگی به شمار می آمد؛
- بسیاری از دانشمندی که در این شهر (بخارا) می زیستند، آثار ارزنده ای به پارسی و عربی، در قلمرو فرهنگ اسلامی پدید آوردند ؛
- بعضی از امیران سامانی، خود، صاحب فضل و ادب بودند ؛
- آنها شاعران فارسی گوی را تشویق می کردند و مترجمان را به ترجمه کتاب های معتبری به نثر فارسی برمی انگیختند؛
- این درخشش، با شکست سامانیان از ترکان آل افراسیاب به تیرگی گرایید و خراسان ابتدا به دست سبکتگین و بعد پسرش محمود افتاد ؛

- **سلسله غزنوی در سال ۳۵۱ هجری در شهر غزنه تشکیل شد؛**
- **غزنویان نیز برای ماندگاری حکومت نوپای خود ناگزیر شدند زبان پارسی را رواج دهند؛**
- **دست کم تا پایان سلطنت مسعود، دربار آنان به وجود شاعران بزرگ فارسی گوی که در اواخر عهد سامانی تربیت یافته بودند؛ مانند عنصری، فرخی و منوچهری آراسته بود؛**
- **در مجموع، قرن چهارم هجری، دوران غلبه، رواج، حفظ و ارائه آداب و رسوم ملی بود؛**
- **پایه حماسه های ملی به زبان فارسی در این قرن گذاشته شد که زبان فارسی را با ادبیات غنی آن به اوج رساند؛**
- **قرن چهارم، دوره طلایی همراه با شکوفایی روح ایرانی بود؛**
- **با دانشمند بزرگی چون محمدبن زکریای رازی آغاز شد و با شاعر بی نظیری مانند فردوسی ادامه یافت؛**
- **قرن چهارم و نیمه اول قرن پنجم دوره ترقی در همه زمینه های علمی بود؛**
- **مردان مشهوری از آغاز تا پایان این دوره در فلسفه، طب و علوم دینی، سرگرم تألیف بودند؛**
- **برای نمونه ابوعلی سینا، در همه علوم روزگار خود تبحر داشت و صاحب تحقیق و تألیف بود؛ وی به فارسی و عربی شعر می سرود؛**
- **وجود سخنورانی چون رودکی، فردوسی، عنصری و بسیاری از شاعران فارسی گوی دیگر، بیانگر اهمیت این دوره است؛**
- **آغاز این دوره که از نظر تاریخی با اوج حاکمیت سامانیان هم زمان است، عصر اندیشه استقلال ملی ایران به شمار می رود؛**
- **امرای سامانی با تأکید بر ضرورت تألیف به زبان فارسی دری و گردآوری تاریخ و روایات گذشته ایرانی، در برابر خلافت بغداد به هویتی مستقل دست پیدا می کنند؛**
- **و با تشویق شاعران و نویسندگان می کوشند در ماوراءالنهر و خراسان بزرگ، ترکیب تازه ای از هویت فرهنگی، یعنی بازیافتن اندیشه ای ایرانی در چارچوب فرهنگ اسلامی را ترویج کنند؛**
- **پس از گذشت چند سده و رواج و نفوذ معارف اسلامی و متون دینی، آمیختگی زبان فارسی دری با زبان عربی افزایش می یابد؛**

- در قرن چهارم و اوایل قرن پنجم بسیاری از اصطلاحات علمی، ادبی، دینی و سیاسی جدید از راه ترجمه متون عربی، وارد فارسی دری می شود؛
- در آغاز این دوره، هنوز بیشتر دانشمندان ایرانی به ضرورت، آثار خود را به عربی می نویسند تا بتوانند در سرتا سر دنیای اسلام خوانندگان بیشتری پیدا کنند.

ویژگی های شعر فارسی در قرن چهارم و نیمه اول قرن پنجم

- ✓ سادگی فکر و روانی کلام آن است؛
- ✓ شاعر فکر و خیال خود را همان گونه که به خاطرش می رسد، بیان می کند؛
- ✓ بیشتر به واقعیت بیرونی نظر داشتند؛
- ✓ مفاهیم ذهنی آنان از قلمرو تعالیم کلی اخلاقی فراتر نمی رفت.
- ✓ آوردن ترکیب های تازه، استعاره های دلپذیر، تشبیهات گوناگون و به کارگیری انواع توصیف؛
- ✓ شعر پارسی در این دوره به دست رودکی بنیاد نهاده شد؛ به همین سبب او را « پدر شعر فارسی » نام نهاده اند.
- ✓ رایج ترین انواع شعر فارسی در این دوره، : « حماسی »، « مدحی » و « غنایی » بود.
- ✓ حماسه ملی ایران و شعر حماسی با فردوسی به اوج رسید.
- ✓ شعر مدحی یا مدیحه سرایی نیز که از آغاز ادب فارسی به پیروی از شعر عربی معمول گشت، با شاعران بزرگ درباری و مدح پادشاهان و رجال دربار جایگاه خود را پیدا کرد.
- ✓ شعر غنایی با دو شاعر مشهور، رودکی و شهید بلخی، قوت و استحکام یافت.
- ✓ شعر حکمی و اندرزی (تعلیمی) هم در این دوره به وجود آمد ولی در دوره سلجوقیان به پختگی رسید.
- ✓ آوردن موعظه و نصیحت در شعر پارسی از آغاز قرن چهارم معمول گردید و در این باب، قطعه های کوتاهی سروده شد؛ اما کسی که قصیده تمام و کمال در این موضوع سرود، « کسایی مروزی » بود؛ سپس « ناصر خسرو » شیوه او را ادامه داد.
- ✓ داستان سرایی و قصه پردازی و آوردن حکایت ها و مثل ها نیز در شعر این دوره آغاز گشت.

ویژگی های نثر فارسی در قرن چهارم و نیمه اول قرن پنجم

در عهد سامانی، نثر هم مانند شعر پارسی، رواج یافت و رونق گرفت و کتاب هایی در موضوع های گوناگون به زبان دری پدید آمد.

✓ نثر این دوره، ساده و روان است؛

✓ بیشتر به موضوع های حماسی، ملی و تاریخی توجه دارد؛

✓ هنوز آوردن اصطلاحات علمی و اشعار و امثال در آن رایج نشده است.

برخی از کتابهای نثر فارسی، در این دوره

۱- شاهنامه ابومنصوری:

- سال: حدود سال ۳۴۶ قمری؛
- نویسنده: عده ای از دانشوران خراسان؛
- موضوع: تاریخ گذشته ایران؛
- امروزه فقط چند صفحه ای از مقدمه آن باقی مانده است.

۲- ترجمه تفسیر طبری:

- نویسنده: محمد بن جریر طبری
- زبان اصلی: عربی
- ترجمه به فارسی: جمعی از دانشمندان آن زمان

۳- تاریخ بلعمی:

- ترجمه کتاب تاریخ الرسل به فارسی
- مترجم: ابوعلی بلعمی (به دستور منصور بن نوح سامانی)
- موضوع: تاریخ ایران
- با حذف مطالبی از اصل تاریخ طبری و افزودن اطلاعات دیگر راجع به تاریخ ایران به صورت تألیفی مستقل.

تاریخ الرسل و الملوك

- نویسنده: محمد بن جریر طبری
- زبان اصلی: عربی